

አገባቡን እዋኑን ዝሰሓተ፡ ምንዳፍ ዓንዲ-ሕጊ ሃገር (ቅዋም) 1994-7፡

እቲ ቀጸሉ፡ ካብቶም ኣብ ድሕሪ ናጽነት ዝተፈጸሙ ዓባይቲ ጌጋታት ሓደን መሰረታውን፡ ሃገራዊ ዓንዲ-ሕጊ (ቅዋም) ንምንዳፍ፡ ዝተወሰደ አገባብ እዩ። ብመጀመርያ፡ ትሕዝቶ ናይ ዝተጸሕፈ ዓንዲ-ሕጊን (ወይ ቅዋምን)፡ እቲ ዝንደፍ (ወይ ዝጸሓፍ) ዓንዲ-ሕጊ (ቅዋም)፡ ሕዝባዊ ዋንነት ንክህልዎ፡ ዝግበር አገባብን፡ ክልተ ዝተፈላለዩ ነገር እዩ። እቲ ኣነ ኣብዚ ጽሑፊይ፡ ብሓጺር ቃል ክገልጸ ዝደለኹ፡ ብዛዕባ መሰርሕ አገባብ ምንዳፍቲ ቅዋም 1997 (the process of constitution making) ድኡምበር፡ ብዛዕባ ትሕዝቶ፡ እቲ ዝተነድፈ ቅዋም 1997፡ ከምዘይኮነ ኣቀዲመ ክሕብር።

መሰርሕ ምንዳፍ ዓንዲ-ሕጊ (ወይ ቅዋም)፡ ከማልእም ዘለዎም፡ ናይ ትሕዝቶን አገባብን፡ አገደስቲ ቅድመኹነታት ኣለዉ። ገለ ካብቲ ንትሕዝቶ ዝምልከት፡ እዞም ዝሰዕቡ ክጥቀሱ ይኸእሉ፡- 1) ቅዋም፡ ትካላት ሃገር ከም ዝቐሙ ይገብር (the creation of the institutions of the State)፤ 2) ነዞም ብቐዋም ዝተፈጥሩ ትካላት ሃገር፡ ኣብ ሞንጎእምን ኣብ ውሽጢምን፡ ክህሉ ዝግባእ ዝምድናታትን ርኽክባትን ይድንግግ፤ 3) ኣብ መንጎ ትካላት ሃገርን (መራሕትን)፡ ዜጋታትን (ተመራሕትን)፡ ክህሉ ዘለዎ ዝምድናታትን መሰረታውያን መሰላትን ይድንግግ። ስለዚ፡ ወላ ሓዲ መሰላጋሪ መንግስቲ፡ ብአዋጅ ንመሰርሕ ምንዳፍ ይጀምር፡ ቅዋምቶ ነቲ መንግስቲ ዘቐውም እምበር፡ ድሕሪቲ መንግስቲ ዝመጽእ ኣይኮነን። መትከላት ቅዋም ከምዚ ካብ ኮነ እምበኣር፡ እቲ ሓፈሻዊ ዕላማኡ፡ ደረት ሥልጣን መንግስቲ ንምድንጋግ (to limit the powers of government)፡ ይኸውን ኣሎ ማለት እዩ። ብተወሳኪ፡ ከም ናይ ሃገርና ዝበለ ኩነታት ዘለወን፡ ማለት ካብ ዓዘቕቲ ኩናት ዝወጸን፡ ሓዲሽ ቅዋም ዝነድፋን ሃገራት፡ እዚ ዝሰዕቡ አገባባት ከማልእ፡ አገዳሲ ምዃኑ ይግለጽ እዩ። ማለት፡ 1ይ) ኣብ ሃገር፡ እቲ ዋና ባዓል ስልጣን፡ ሕዝቢ ስለዝኾነ፡ እቲ ምንዳፍ ዓንዲ-ሕጊ ሃገር (ቅዋም)፡ ብወከልቲ ሕዝብን፡ ብሃገር ደረጃን ክቐውም፤ 2ይ) ጠለባት ሰላምን ዲሞክራሲን ንምምላእ፡ ሰፊሕ ሕዝባዊ ፖሊቲካዊ ኣሳታፍነት (broader political participation) ክገብር፤ 3ይ) እቲ መድረኽ ምስግጋር፡ ናይ ዜጋታት ማዕርነትን ዕርቅን (transpiration that promotes equality and reconciliation) ዘቐደመን ዘማልእን ኪኸውን፤ 4ይ) ሚዛናዊ ናይ ግዜ ገደብ (interim arrangement) ክህልዎ፡ ዝብሉ መሰረታውያን ኣቐዋማት ከማልእ፡ ከም ኣገዳስቲ ነገራት ይግለጹ። ነዚ ናይ ሃገርና ጭቡጥ ኣብነት፡ ክቐርቡሉ ክፍትን እዩ። ግን፡ ከምዚ ኣቀዲመ ዝጠቐስኩዎ፡ እዚ ጽሑፊይ፡ ብዛዕባ መሰርሕ ምንዳፍ ቅዋም ሃገረ ኤርትራ ድኡምበር፡ ብዛዕባ ትሕዝቶ ኣይኮነን።

ስለምንታይ ንምንዳፍ ቅዋም፡ ብትሕዝቶን ብአገባብን ወይ መሰርሕን፡ ፈላልዩ ክርእዮ ደልዩ፡ ናይ ስነ-ሕጊ ምሁራን፡ ብዛዕባኡ እንታይ ይብሉ፡ ኣሕጺረ ክገልጽ። ብተረድኣይ፡ ኣብ ትሕዝቶ እቲ ቅዋም እንተ መጸና፡ ብዙሕ ዘባእስ ኣይመስለንን። እዚ ማለት ግን፡ እቲ ናይ 1997 ቅዋም፡ ጌጋ ዮብሉን ማለት ኣይኮነን። ኣይኮነን ሎሚ ድሕሪ 22 ዓመታት፡ ሽዑ ወይ ኣብ ዓመቱ ድሕሪቲ ደባዊ ኩናትን ሳዕቤኑን ወን ይኹን፡ እቲ ቅዋም ብዙሕ ዝእረምን ዝመሓየሸን ክህልዎ ይኸእል እዩ። እቲ ምክንያት፡ ቅዋም ምስ ግዜን ኩነታትን፡ ናይቲ ሕብረተሰብን ፖሊቲካዊ ሕይወቱን፡ እናማዕብሉ ዝኸይድ፡ ከም ሓዲ ሕይወ ኣካለ-ነፍስ (living organism) ስለዝኾነ። ብዛዕባ አገባብ ናይ ምንዳፍ ዓንዲ-ሕጊ (ቅዋም) ምስ እንዛረብ ግን፡ ብቐንዱ ብዛዕባ ዋንነት (ownership)፡ ናይቲ ዝንደፍ ቅዋም፡ ወይውን ብዛዕባ ልዑላውነት (sovereignty) ናይቲ ሕዝቢ ብቐንዱ፡ እዩ ዘመልከት። እዚኹ ናባይ ይወስደና እንተ ኣልና፡ ናብ ተሳተፍትን ዝህልዎም ናጽነትን፡ ናይቲ መሰርሕ ኣመራርጸን ተሓታትነቶምን፡ ወዘተ፡ ንክንፍትሽ ይግድደና ወይ ይመርሓና። ብኸልእ ኣገላልጻ፡ U) ዋንነት እቲ ቅዋም፡ ብተሳታፍነት ናይቲ መላእ ዜጋ ይረጋገጽ። A) ተሳተፎ ማለትውን፡ ብዛዕባ ተሳተፍቲ፡ ብዛዕባ ናይቲ ቅዋም ንክነድፍ ሓላፍነት ዝሰከምን (ኮሚሺን) ኣመጽኡን ወይ ኣቃውማኡን፡ አገባብ ኣመራርጸን ተወከልትን፡ ናጻ ምዃኑን ዘይምዃኑን፡ ብሃገር ደረጃ ምዃኑን ዘይምዃኑን ይሕብረና። ሐ) ንጉዳይ ተሳተፎ ወይ ተሳተፍቲ ምስ እንትንክፍ ድማ፡ ኩነታት ናጽነት (freedom)፡ ውሕስና ሕይወት እቶም ሰባት (security)፡ ጉዳይ ዲሞክራሲ (democracy)፡ ናጻ ሓበሬታ ናይ ምትሕልላፍ (free press)፡ ወዘተ፡ ናይ ተሳተፍቲ ክነልዕልን ክንፍትሽን፡ ብቲ መሰረታውን ዝተሓተን መለክዒውን ይኹን፡ ክንልክዕ ናይ ግድን ይኸውን። ስለዚ እዩ፡ ሓዲ ቅዋም፡ ኣብቲ መቐድሙ (preamble)፡ “ንሕና ሕዝቢ፡ ...” (We the people, ...) ቢሉ ዝጅምር። እም እቲ ሓፈሻዊ መሰርሕ ወይ አገባብ ምስ ዕላማ፡ ናይ ምንዳፍ ቅዋም፡ ብሓጺር ከምዚ ካብኮነ፡ እስከበሉ ብዛዕባ መሰርሕ ኣነዳድፋ ቅዋም 1994-97 ሃገረ ኤርትራ፡ ከመይ ከምዝመስል ቅሩብ ገለ ውሑድ ንርእ።

እቲ ኣብ 1994-97 ዝተነድፈ ዓንዲ-ሕጊ (ቅዋም)፡ ምስ እንዕዘብ፡ ወይ ብገርሂ ወይ ብጉርሒ (ብመገዲ በለጽን ናይ ሰዓሪ መንፈስን፡ ወይ ኣብቲ ሃገር፡ ናይ ምዝራብ ናጽነት ስለዘይነበረን ወን ይኸውን፡ ወይ ምናልባት ሓጎስን ጓይላን ናጽነትና፡ ከምኡ ብእምነት “ንመንግስቲ ደቅና ድኡ፡ እንታይ ቅዋም ኣድልይዎ፡ ዘይብሉ ውን መኣስ ክሰኣን ኮይኑ፤ ታሪኽ ሰውራን ገበናት ህግን፡ ባህሪ ፖሊቲካን ነባርነት ወይ ቀጻልነት ናይ ቅዋምን፡ መን ምስተዛረበሉን ምስነገርን! ... እዝይን ካልእን ምክንያታት ነይሩ ይኸውን)፡ ብዝኾነ ከምቲ ዝግባእን፡ ነቲ መሪር ቃልስን ከቢድ መስዋዕትን ዝኸፈለ፡ ክቡር ኤርትራዊ ሕዝቢ ዝግባእን ዝበቐዕን ፈጺሙ ኣይነበረን። ብፍላይ ግን፡ እቲ አገባብ መሰርሑ (አገባብን ከይዱን)፡ ዝተዋህበ ዘይግባእ ንውሓት ግዜን፡ ንሕጋውነቱ ዘጉድልን፡ ንሓደጋ ዘቐልጠን ኣከያይዳ እዩ ነይሩ፡ ክብል እደፍር። ንኣብነት፡ እዚ ኣብ ላዕሊ ዝጠቀስኩዎ መትከላት ስነ-ሕጊ ከም ዘረጋግጹ፡ ብቐዕ ቅዋም (qualified constitution)፡ ሓዲ ንነውሕ ግዜን ንኹሉ ዜጋን ዘሳተፈ፡ ፍረ መሰረታዊ መሰል፡ ናይ ዜጋታት ዝድንግግ፡ መሰረታዊ ሃገራዊ ሕጋዊ ሰነድ

ምክኑ ይግለጽ። ከምዚ ስለዝኾነ ከአ፡ 1ይ) ብሓደ ጉጅለ ወይ ክፍሊ ሕ/ሰብ ጥራሕ ዝንደፍ ኣይኮነን፤ 2ይ) ከም ናይ ሓደ ሕዝቢ ልዑላውነት መግለጺ መሰረት፡ ኩሉ ዜጋ (ብወከልቱ ወይ ብቀጥታ)፡ ብናጽነትን ሰላምን ዲሞክራሲን፡ ኣብ ምንዳፍ ሃገራዊ ቅዋምቲ ሃገር፡ ከሳተፍን ዋንነት ክህልዎን፡ መሰልን ግዴታን ኣለዎ። 3ይ)፡ ንመንግስቲ ዘቐውምን፡ ስልጣኑ ዝድርትን (ወይ ዘማቓርሕን) እምበር፡ መንግስቲ ቅድሚ ቅዋም ዝህልወሉ፡ እሞ ከአ ደረት ብዘይብሉ ሥልጣን፡ ክኸውን ኣይግባእን። ኣብ ኤርትራ ግን፡ እዘን ሰለስተ መሰረታውያን መትከላትን መሰላትን ዳርጋ ኣይነበራን ክብሃል ይከአል። ብመጀመርያ፡ እቲ ቅዋም ሃገራዊ-ኤርትራ፡ ብሓደ ጉጅለ ወይ ውድብ (ወይ ውን ብሓደ ሰብ) ዝውነንን ዝንደፍን ዝተዋደደን እዩ፤ ንፍሉይ ፖሊቲካዊ ኣረኣኢያ ዘለዎም፡ ሓሳባት ፖሊቲካውያን ዜጋታት ኣየሳተፈን። ባዕሉ ዕዋላ ኢሳያስ ኣፈወርቂውን ዲሞክራሲ ገበን እዩ፤ ናይ ውድባት ሓሸውዮ ኣይፍቀድን እዩ። ኢሉ እዩ። ድሕሪዚ፡ ሕዝባዊ ተሳትፎ ዘለዎ ቅዋም ምንዳፍ፡ ዘድልየሉ የለን። ካልኣይ፡ ሓሳብካ ናይ ምግላጽን ምጽሓፍን (free press) ናጽነት ኣይነበረን፤ ምእሳር ምጭዋይ ምቕንጻል ውን ኣየቐረጸን። ሳልሳይ፡ ሥልጣን መንግስቲ፡ ከሳብ ናይ ሃገር ቅዋም ዝጸድቕ፡ ብግዝያዊ መንግስትን፡ ንናይ መሪሕነት ፖሊቲካዊ ሥልጣንን፡ ብዝተሓተ ደረጃን ድሩትን (ንኣብነት፡ ኣብ ክንዲ ፕረሲደንት፡ ብዋና ጽሓፊ፡ ብግዝያዊ መሪሕነት ክሳብ 1995፡ ወዘተ) ኮይኑ፡ ክጸንሕ ዝነበሮ፤ ዕዋላ ኣቶ ኢሳያስ ግን፡ ተቐዳዲሙ፡ “ምስ ዓለም ምስራሕ ምእንቲ ክጥዕመናስ ይኣዩ፡ ስሩዕ መንግስቲ ይኹን፡ ኣነ ከአ እታ ፕረሲደንትነት ሓዘያ ኣለኹ” ስለዝበለ፡ ቅድሚ ቅዋም፡ ባዕሉ ቐመን ቐዋም ኮነን፡ ንብለኩም። ነገር ኩሉ ተወዲኡ (ድሕሪ ሞት፡ ጥዕና ቐበጽ እዩ)። ነዚ ኣካይዳዚ ንታሪኽን ባህርን ኢሳያስን፡ ንታሪኽ መሪሕነት ህግን ዘይፈልጥ፡ ስነ-ፖሊቲካን ባህርታቱን ተመኩሮ ዓለምን፡ ንዘየገናዝብ፡ ምናልባት ደኹን ከጋጊ ምኽኣል ምበር፡ ንካልኣትስ ኣይመስለንን።

ብኣክያይዳን ተግባርን ኢሳያስ ኣፈወርቂ፡ ህግ ናቱ፡ ናጽነት ኤርትራ፡ ናይባዕሉ ናጽነት፡ ከም ድሌቱ ከአ፡ ኤርትራ ናብ ዓባይ ኢትዮጵያ ዝሰጋገረላ መገዲ ወይ መድረኽ ጥራሕያ። እቲ መሰረታዊ ኔጋ ዝብሎ፡ እቲ ኣብ ጽባሕ ረፈረንደም ሃገርና፡ ብ19 ግንቦት 1993፡ ዝተኣወጀ ግዝያዊ ወይ መሰጋገሪ መንግስቲ እናተባህለ፡ ምሻም ፕረሲደንት (ርእሱ-ብሔር) ኢሳያስ ኣፈወርቂ እዩ። ኣብዚ ዕለትዚ፡ ሥልጣን ፕረሲደንትነት፡ ሥልጣን ናይ ሃገር፡ ብዘይ ኣገባብን ሕግን፡ ተዓደለን ተወስደን፤ ብዚ መሰረትዚ እቲ መስርሕ ምንዳፍ ቐዋም፡ ካብ ፈለማኡ ውልቀምልኪ (dictatorship) ዝሓነጸ ኣካይዳ ነበረ። ምኽንያቱ፡ እቶም ንሥልጣን ፕረሲደንትነት ዝሃቡ (75 + 75)፡ ኩሎም ካብቲ ሓደሰብ ዝውንኖ ውድብ ህግ፡ እቶም ነቲ ሥልጣንቲ ዝሃቡ ከአ፡ ዲሞክራሲያዊ ሃገራዊ ሕጊ (ወይ ውን ሃገራዊ ባህሪ ውክልና እንዳባ) ዘየፍቅደሎም እዮም ዝነበሩ። ድሕሪዚ፡ ኢሳያስ ኣፈወርቂ፡ ቅድሚ ቅዋም፡ ነተን ኣለዎ ዝበሃላ፡ ናይ ሃገር ሥልጣን (እንተዘይበዘሐን ገተ ዝኾነ)፡ ብብሓደ ኣብ ጅባኡ ኣእተወን፤ ራእይ ሙሴ ተፈጸመ - ማለት፡ ከምታ ሰወእ ሙሴ ተስፋሚካኤል፡ ብራእይ ኣብ 1973 ዝበላ፡ ንኹሉ ሥልጣንታ ሃገር፡ ከም መንዲሉ፡ ኣብ ጅባኡ ኣእተወን። ቅድሚ ቅዋም፡ ደረት ዘይብሉ ሥልጣን ኢሳያስ (unaccountable, unchecked & unlimited power) ተረጋገጸ። ድሕሪዚ ድኣ እንታይ ተሪፍዎ፡ ከምድላዩ፡ ናይ ሳዋ ሃገራዊ ኣገልግሎት ኣወጀ፤ ፍሉይ ቤት-ፍርዲ ኣቐመ፤ ምስ ጎረባብቲ ሃገራት (የመን፡ ኢትዮጵያ) ኩናት ኣወጀ፤ ክሳብ ሃገራዊ ባንዴራ ምቕያር ከደ። ብዛዕባ ኣመራርጻን ሥልጣንን ፕረሲደንት፡ ብዛዕባ ሃገራዊ ሰንደቕ ዕላማ (ባንዴራ) ዝምልከት፡ ኣብ ኣርባዕተ ነጥቢ ኣጠቓሊሎም፡ ኣባ ተወልደ ጸጋይ፡ ብ3ተ ሰነ 1993፡ ናብ ጋዜጣ ሓዳስ ኤርትራ፡ ሰፊሕ ሕቶታት ምስ መግለጺኡ፡ ኣቐሪቦም ነበሩ። ሚ/ር ጴጥሮስ ሰሎሞን ውን፡ ኣብ 2001፡ ‘ኢሳያስ፡ ባይቶ ዘይፈልጦ፡ ዘይሕጋዊ ውዕል፡ ይፍጽም ኣሎ’ ቢሉ ነበረ። እቲ ዘይሕጋውን ምስጢራውን ደባዊ ኩናት ግንቦት 1998 ምስ ኢትዮጵያውን፡ ውጽኢት ናይዚ ደረት-ኣልቦ ሥልጣን ምውናን ኢሳያስ ኣፈወርቂ እዩ።

ካልኣይ፡ እቲ መስርሕ ምንዳፍ ሃገራዊ ቅዋም ወይ ኣቃውማ ኮሚሽን፡ ብሓደ ውድብ፡ ምናልባት ውን፡ ብሓደ ወልቀ ሰብ፡ ጥራሕ ዝተዋህበ ብምክኑ (ከምቲ ባዕሎም ዶ/ር በረኽት፡ ገለ ዓመታት ይገብር፡ ‘ኢሳያስ ቃል ኣትዩላይ ነይሩ’ ዝበልዎ)፡ ድሮ ካብ ኣፈጣጥራኡ፡ ኣገባቡ ኣየጸበቐን። ንኣብነት፡ ወላኳ ሓደሓደ ግዜ፡ ንኣባል ኮሚሽን ቅዋም፡ ንዘምሕረት ዮሓንስን መሰልቱን፡ ከም ተሳተፍቲ ኣባላት ተሓኡ ኣምሲሎም ይገልጽዎም እንተነበሩ፡ እቲ ኮሚሽን ግን፡ ካብ ዶ/ር በረኽት ሃብተስላሴ ጀሚርካ፡ ኩሎም ኣባላትን ተደናገጹትን ህግ እዮም ነይሮም። ምንዳፍ ሃገራዊ ቅዋምን ተሳትፎን፡ መሰል ኩሉ ዜጋ ምክኑ ዝከሓድ ኣይኮነን። ተቐውምቲ ውድባት ኤርትራ፡ ወላኳ ከምቲ ዝሓተትኦ፡ ሕጋውያን ኮይነን ንሃገር ኣይእተዋን፡ ሕጋዊ ወረቕት ኣይወሃበንምበር፡ ብዛዕባ ንድፈ-ቐዋም ዘለወን ኣረኣኢያን ተመክሮን፡ ብወረቐተን ክቐርባ፡ ክወሃበን ዝነበረ፡ ዘይሕክኽ ኤርትራዊ መሰለን እዩ፤ ነቲ ቐዋምውን ብዝያዳ ሃብታምን ሃገራውን፡ ማለት ዋንነት ሕዝቢ ኤርትራ ዘለዎ ሃገራውን ምገበሮ ነይሩ። ‘ናይ ውድባት ህልውና (ሓሸውዮ ተባሂሉ ተፈራዳ)፡ ተኸልኪሉ ክነሱ፡ ከመይ ድኣ ኢሳያስ ኣፈወርቂ፡ ክሳብ ቅዋም ዝጸድቕ፡ ዋና ጽሓፊ ውድብ ህግ፡ ወይ ግዝያዊ መንግስቲ ኤርትራ፡ ንሓደን ፈረቓን ወይ ኸልተ ዓመት፡ ጥራሕ ኮይኑ ክንዲ ዝጸንሕ፡ ቅድሚ ቐዋም ምጽዳቕ፡ ፕረሲደንትነት ዝወስድ? ኣብ መስከረም 1996፡ ኣነ ኣብ ኣስመራ ዝነበርኩሉ ግዜ፡ እዚ ጉዳይ ምሻም ፕረሲደንትነትዚ፡ ምስቲ ዝነበረ ናይ ምቕንጻል ፍርሒ፡ ሓደ ኣዘዩ ኣክራኻሪ ምንባር፡ ባዕለይ ብጭቡጥ እፈልጥ። ካልእ፡ ንዜጋታት ዝተቐልሱ፡ ንኸይሳተፉ እናኸላእካ፡ ኣብ ሓደ-ሓደ ስምጥዘዩም፡ ‘ናይ መሓዙትና ሃገራት ዜጋታት ካናዳ፡ ግብጺ፡ ወዘተ፡ ከኢላታት ሕጊ፡ ኣብ መስርሕ ምንዳፍ ቐዋምና ተሳትፊን እናተባህለውን ይጸሓፍ ነይሩ እዩ። ሳልሳይ፡ ናጽነት ናይ ምዝራብን ምጽሓፍን (free press) ኣብዘብሉ መድረኽ፡ ንናጻ ሃገራዊ ክትዕ፡ ዳርጋ ‘ናዕቢ’ ወይ ‘ኣባል 5ይ መስርዕ’ እናተባህለ ዝግለጸሉ ዝነበረ መድረኽ፡ ብገልባብ ‘ብልሽውና’ ቆይሙ፡ ኢሳያስ ንዕላምኡ ዝጥቀሙሉ ዝነበረ፡ ፍሉይ ቤት-ፍርድን ካልእን፡ ኣብ ዝነነሉ ህሞት፡ ናጻን ዲሞክራሲያውን ክትዕ (ብፍላይ ኢሳያስን መገልገልቱን ዘይፈትዎ ሓሳብ) ምግባርኩ፡ ናይ ተሳተፍቲ ሕይወት ዘውሕስ ነይሩ ክበሃል ይከአል ድዩ? ምናልባት፡ እቲ ቅዋም፡ ይተግበር

አይተግበር፡ ካልእ ጉዳይን ካልእ ሕቶን ዘለዎ ኮይኑ፡ እቲ ቅድሚ ቅዋም ደረት ዘይብሉ ሥልጣን ዝጨበጠ፡ ብኸመይ ኢዩ፡ ናብ ድፋት ሥልጣንን ቅዋማዊ ቀይድን ክወርድ? እዚ ኣብ ተመኩር ህግ/ህግደፍ፡ ቅድሚ ዚ ኣይተኸለለን፡ ኣብ 2001'ውን ኣይተኸለለን። ንሓዲ ፖሊቲካዊ ጉዳይ ወይ ስራሕ፡ እቲ ብዝያደ ውሕስነት ዝህቦ፡ እምነት ዘይኮነስ፡ ናይ ሕዝባዊ መስርሕን ሕጋውነት (legitimacy) ምምላእ እመስለኒ።

ብርግጽ፡ ኣብዚ ናይቲ ዘሎና ሃገር ክውንነት፡ ማለት ንማሕበረ-ቁጠባዊ፡ ኣፍሪቃዊ ዓቅምን ኣረዳድኣን ዲሞክራሲ፡ ከምኡ እቲ ኣድላይነት ናይ ህልውና ዲሲፕሊን፡ ኣብ ግምት ብምእታው እየ ዝሓትት ዘለኹ፤ ስለዚ፡ መጀመርያ፡ ስለምንታይ እዩ፡ ኣብቲ መስርሕ ወይ ከይዲ፡ ነዚ ሓደገይና ባህርን ታሪኽን ኣመጻጽኣን ኢሳያስ ኣፈወርቅን፡ መሪሕነት ህግን ከየመዘዘነ፡ ንዳግማይ ሃገራዊ ዕንወት፡ ዕድል ዝሃበ? ካልኣይ፡ እቲ መስርሕ፡ ንታሪኽ ሰውራን ገበናቱን፡ ንብዙሕነት ኤርትራን፡ ብሓርነታዊ ሞያዊ ኣገባብ (ብዘይሻርነት፡ non-partisan) ንምጥማት ወይ ኣብ ግምት ንምእታው፡ ድልውነት ዘየርእየ? ብመሰረቱ፡ እቲ ድሌት-ውን ዝነበረ ኣይመስልን። ካልእ መስርሕ ምንዳፍ ቅዋም፡ 'ኣነ ብኢሳያስ ተጸዊዐ፡ ከምዚ ክትገብር ኢኻ ወይ ግበር ተባሂል' ቢልካ ዘይተማኸንዮሉ፡ ሃገራዊ መስርሕ ቅዋም ኪኸውን እዩ ዝነበረ። ብዝተረፈ፡ ሎሚ ብውልቁ፡ ነቲ ቅዋም ዝጣበቐሉ ምኽንያት፡ ብዙሕ ኣይረኣየንን። 'ኢሳያስ ኢሉኒ፡ ቃል ኣትዮላይ' ብማለት ዝተነድፈ ቅዋም፡ ብመስርሕ ዋኒኑን ኣገባቡን መሰረት፡ ከም project ኢሳያስ ክርእ ይከኣል እዩ። ከም project ኢሳያስ መጠን-ውን፡ ቅድሚ ህልውና ሃገራዊ ቅዋም፡ ንምልክን ኣቃውማ ውልቀ-ምልክን፡ ቅቡል ዝገበረ፡ ንገበናት ሰውራ፡ ሕጋውነት ከልብስ ዝመረጸን፡ መስርሕ እዩ። ንትሕዝቶኡ ብዝምልከት ግን፡ ሕዝቢ ኤርትራ ብናጻ ናቱ ክገብር-ውን ዘይከኣልን ሕግቕን ኣይኮነን። ካብ ተቃዋምቲ ውድባት፡ ብዘይካ ሰዲ (DP) ትበሃል ዝነበረት፡ ካልእ ብዛዕባ እዛ ቅዋም 1997፡ ክግደስ ሰሚዐ ኣይፈልጥን። ዶ/ር በረኸት፡ ከምዝሓለፈ ሕጂ-ውን ንቅዋም 1997፡ ምስ ሓደ ፍሉይ ውድብ ወይ ማሕበር (charity)፡ ኣተኣሳሲሮም ይጣበቑሉ እንድሕሪ ሃልዮም ግን፡ ሕጂ-ውን ንሓላፍነት ሞያዊ ስነምግባርን ታሪኽን ጠቂሰ ክሓልፎ እዩ። ኣነ፡ ሓደ ናይ ሕገ ባዕል ሞያ፡ ብፍትሕን መሰል ሰባትን ሕዝብን፡ ብዝያዳ ዝሓምም ባዕል ሞያ፡ ከምዝኾነ እየ ዝፈልጥ። እቲ ልዕሊ ቅዋምን ውድብን፡ ዝኸበረን ዝዓብየን ሕዝቢ ኤርትራ እዩ። ስለዚ ብመጀመርያ፡ ሕዝቢ ኤርትራ፡ ካብ ማፍያዊ ቅርጽን ኣካይዳን ዘለዎ፡ ጉጅለ ኢሳያስ ወይ ህግደፍ፡ መሰረታዊ ለውጢ ክረክብ፡ ዝደለዮ ቅዋሙ ክገብር፡ ዕድል ክረክብ፡ ክንቃለስ ይግባእና። ሕዝቢ ኤርትራ ንቅዋም 1997 ትርሓሲ እንተይሉ፡ ክመርጽ እዩ።

ኣብ ድሕሪ ናጽነት፡ ንኹነታትን ኣካይዳን ሃገርና ዝተዓዘቡን፡ ምኽሪ ካብ ምልጋስ ዘይተቐጠቡን፡ መንፈሳውያን ኣብታትን ምሁራንን፡ ዘይነበሩ ኣይኮኑን። ገለ ካብዚኣቶም፡ ኣብቲ ግዜ ምጅማር ምንዳፍ ቅዋም፡ ከምዚ ዝብል ስኽፍታ ኣቐሪቦም ነበሩ፡ ምንዳፍ ቅዋም፡ ቅድመ ምድላዎት ከይተገበረ ይጅመር ኣሎ፤ ቅድሚ ቅዋም ምንዳፍ፡ ሃገራዊ ዕርቁ ክግበር ይግባእ፤ ከመይ ክልተ ኣሕዎት ኣብ ኩናት ሓድሕድ ተቃቲሎም እዮም፡ ሕጂ-ውን ዕርቁ ከይተገብረ፡ ቅዋም ምንዳፍ ማለት፡ ምስ ጸደቐ ኣብታ ጽባሕ ትግበር ምርጫ፡ እታ ኩናት ሓድሕድ፡ ክትድገም እያ። ዝብል ዓቢይ ስምዕታ ዘስምዑን፡ ብስኽፍታ ነቲ ኣካይዳ ዝመዘኑን፡ ደቂ ሃገር ነበሩ። ገለ ካልኣት ነዚ ቅዱስ ሓሳብ ዝተረድኡ ሰማዕቲ-ውን፡ ነቲ ኣገዳሲ ርኢቶኦም፡ ብመገዲ 'ኣቦና ኣቶ ወልድኣብ ወ/ማርያም ኣቢሎም፡ ናብቲ ዝምልከቶ መራሒ ከብጽሕዎ፡ ምኽሪ ስለዝሰገሰሎም፡ ከምኡ ገበሩ። ድሕሪ ዘነበና ንኣቶ ወልድኣብ ረኺቦም፡ እቲ ሓሳብ ኣካፈልዎም። ኣቶ ወልድኣብ-ውን ነቲ ሓሳብ ብሓሳብ ተቐብሎም፡ ከምዚ ቢሎም መለሱ፡ "ክቡራን እገሌ-እገሌ፡ እትብልዎ ዘሎኻትኩም፡ ኣገዳሲ ሓሳብ እዩ፤ እንተኾነ፡ 'ኣቦ ምኽሪ ሃብና' ዝብሉ ውሉዳት የብልናን፤ ኣይክቅቡሉናን ኣይክሰምዑናን እዮም ቢሎም። ብጻሂ ተሰናበትዎም። ነዚ ከምዚ ዝበለ ሓልዮት ሕዝብን፡ ንዝሓሸን ውሑስን መጻኢ ናይ ሃገር፡ ብሓላፍነት ዝፈተንሉ፡ ወርቃዊ እዋን እምበኣር፡ ተራን ደገፍን ምሁራን ክድረቡ፡ እትጽበዮ ነገር እዩ። ተመራመርቲ ምሁራን ከምዝሕብርዎ፡ 'ንሓዲ እትገብር ስራሕ፡ ብዝግባእ ስነፍልጠት ተረዲእካ፡ ንዕኡ ዝበቐዕ ፍረ ከተፍርየሉን፡ ዕውት ክኾነልካን ምእንቲ፡ ናይቲ ዝሓዘካዮ መደብን ኩነታትን፡ ታሪኻዊ (ፖሊቲካዊ ማሕበራዊ) ጠመተ ወይ ገጻቱ (historical approach)፡ ከም መሰረታዊ ድሕረ ባይታ ወሲድካ ክትገጥም፡ ኣገዳሲ እዩ' ይብሉ። ስለዚ፡ ዓመተ-ናጽነት 1991-93፡ ናጽነትና ዝረኽብናሉ፡ ዓለም-ለኻውን (ግዳማውን) ውሽጣውን ውሕስነት እንገብረሉ፡ ኣገዳሲ መድረኽ እዩ ነይሩ። እዚ ማለት፡ ንግዳማዊ መዳዩ ዝርኢ፡ መስርሕ ረፈረንዶም ተኸይዱ ካብ ተፈጸመ፡ እቲ ንውሽጣዊ ጉዳይና ዝምልከት-ውን ከምኡ እዩ ኪኸውን ዝነበረ። እዚ ማለት፡ ካብ ዓዘቅቲ ውግእን፡ ወተሃደራዊ ውልቀ-ምልክን፡ ኩናት ሓድሕድን፡ ዝተፈጸመሉ መድረኽ ሰረርና፡ ከም ዝመጸና መጠን፡ ነቲ ኩሉ ዝሓለፈ ናይ ውግእን ዓመጽን ታሪኽ፡ ብሓዲስ መንፈስን ኣገባብን ክግጠም፡ ዝነበረ ጉዳይ እዩ፤ ምንዳፍ ቅዋም ከኣ፡ ካብዚ ቀዳማይ መስርሕ ናይ ውሽጣዊ ኩነታቱ ተበረሰ፡ ክጀምር ዘበሮ መስርሕ እዩ፡ ኪኸውን ዝነበረ። ብመሰረቱ-ውን፡ እቲ ፍጻሜ ናይ ዓመጽን ገበንን ታሪኽ ኣቶ ኢሳያስ ኣፈወርቅን መሪሕነቱን፤ እቲ ገበናት ሰውራን፡ ትዝታ ኩናት ሕድሕድን፤ ዝዛሬ ንብዓት ናይቶም ደቆም ከፊሎም፡ ግን 'ደቕኹም ኣይንፈልጠምን! ኣይወዓሉን!' ዝተባህሉ ወለዲ ጀጋኑ ሰውኣትን፡ ነቶም ብሳላኦም መሳፍሒ ትኾነና ሃገር ዝረኽብና፡ እንተ ኣቶም ጀጋኑ ሰማዕታት ንባዕሎም ግን፡ እታ ንዓኡም ዘይትበቐዕ ምስክር ወረቐት መስዋዕቶም ካ ዝኸለኣናዮም፡ ኩሉ እዚታት ሕያው ዝክር ኮይኑ ኣብ ዝሃለወሉ ግዜ፡ ካብ ዓቢይቲ ደቂ-ሃገር (ካብ ገዳይም ተጋደልትን ምሁራንን መራሕቲ ሃይማኖታትን ዓቢይትን) እትጽበዮ፡ ሓቀይና (unbiased) ሚዛንን ኣበርክቶን፡ ብዙሕን ዓቢይን ክኸውን፡ ባህላውን ሞራላውን መንነትና ዝድርኽ እዩ።

እቲ ኣብዚ ደጊመ ክጸቕጠሉ ዝደሊ፡ መሰረታዊ ነጥቢ፡ ዋንነት ናይቲ ቐዋም፡ ካብቲ ትሕቶ ናይቲ ቐዋም ከምዝግቢ ኣይከሓድን። ናይ ዋንነት ጉዳይ ብዓንደርእሱ ናይ ሕጋውነት ጉዳይ ስለዝኾነ። ናይ ሕጊ ምሁር፡ ዶ/ር ተስፋጽዮን መድሃኔ፡ ንመስርሕ ወይ ኣገባብ ቐዋም ናይ 1997 ኣመልኪቶም፡ እቲ መሰረታዊ ዝኾነ ነገር፡ ናይ ሕጋውነት ግድለት ዘለዎ ሰነድ ([...] its making process is fundamentally flawed, and thus lacking in legitimacy' (Medhanie, T., 2008)፡ ቢሎም ግሊጸም ኣለዉ። ከምኡ፡ ኣብ ናይ 2002 ኣስተምህሮኦም፡ ዶ/ር ተስፋጽዮን መድሃኔ፡ ንኣብ መንበር ኮሚሺን ምንዳፍ ቐዋም፡ ዶ/ር በረኸት ሃብተስላሴ ኣመልኪቶም፡ ከምዚ ይብሉ፡ 'እቲ ንቐዋም፡ ብዝያዳ ቐዋም ዘብሎ፡ እቲ መስርሕ ወይ ኣገባብ ምንዳፍ ቐዋም፡ ማለት ኣሳታፍነቱን ዋንነቱን ድኣምበር፡ ኣብ ትሕዝቶኡ ኣይኮነን። ከምታ ንስኻ ዘዳለኻያ ቐዋም፡ ባዕሉ ኢሳያስ ከምኣ ክሕጽፍ ይኸእል እዩ' በሉ፡ ንገለ ናይ ቐዋማዊ-ሕጊ ሊቃውንቲ፡ ናይ ኣልበርግ ዩኒቨርሲቲ ብምጥቃስ፡ ሳልሳይ ነጥቢ፡ እቲ ናይ ድሕሪ ናጽነት ግዜ፡ እዋን ናይ ምስግጋር መድረኽ እዩ፤ ምንዳፍ ቐዋም ውን፡ ነዚ ግዜ ዝን፡ ነቲ ክድረት ዝነበሮ፡ ሥልጣን መንግስቲ፡ ናይቲ ምስግጋር እዋን፡ ክጋጠም ነይርዎ። ከም ኤርትራ ዝበለ ነገር፡ ናይ ዘመናት ሕግታትን ስርዓትን እንዳባ ዝነበሮ፡ ከምኡ ብዝሓ-ሰልፍታት ኤርትራውያን ዝተሰተፉኦ፡ ዲሞክራሲያዊ ሕንጻ-መንግስቲ ኤርትራ ናይ ሓምላ 1952፡ ንዝውንን ዝፈልጥን ሕዝቢ ዘለዎ፡ ንምንዳፍ ዓንዲ-ሕጊ፡ ንኣርባዕተ ዓመታት ምኻዱ፡ ዘየድልን ሓደገይናን መስርሕን፡ ውልቀ-ምልኪ ንኸትከል ዝሓገዘን፡ ጉጉይ ኣገባብ እዩ። እቲ ናይ ህግ ምስግጋር ሥልጣን ብንጹር ግዝያውን ድሩትን ኮይኑ፡ እቲ ንውሓት ናይ ምንዳፍ ግዜ ውን፡ ሓጺር፡ ምናልባት ክሳብ ሓደን ፈረቓን ዓመት ተነዲፉ፡ ዝድምደም ቐዋም ኮይኑ፡ ከምደብ ዝነበሮ እመስለኒ። ራብዓይ ነጥቢ፡ መስርሕ ምንዳፍ ቐዋም፡ ንናይ ሰውራ፡ ዓባይቲ ገበናት ኩናት ሓድሕድን፡ ሸለል ቢሎ፡ ከምዘይነበረ ሰጊሩ ምኻዱ፡ ንኹሉ ሕሉፍ፡ ሕጋዊ ከም ምግባር፡ ወይ ብዘለዎ ከም ዝርሳዕ ምግባር ማለት እዩ። እዚ ኣካይዳዊ ከኣ፡ ከምቲ እዞም ገለ ፈለስቲ 'ቐድሚ ቐዋም ምንዳፍ፡ ክግበር ዝግባእ ነገር፡ ከይገበርካ ምኻድ' ዝበልዎ ዝለዝኾነ፡ ብተወሳኺ ውን ሃገራዊ ሞራላዊ ሓላፍነት፡ ዘጉደለ ኣተሓሳሳቢ መስርሕ እዩ ነይሩ። እዚ ከም ሓደ ናይ ድሕሪ ኩናት መድረኽ መጠን፡ ክፍጸም ዝነበሮ መስርሕ ጥራሕ ዘይኮነስ፡ ብሕልናን ብሞራላውን ሃገራውን ሓላፍነትን፡ ክርእ ዝነበሮ ጉዳይ እመስለኒ።

ኣብ መስከረም 2020፡ ዶ/ር በረኸት ሃብተስላሴ፡ 'ኣስተምህሮ ንድፊ ቐዋም' ዝብል ትምህርቲ፡ ብመርበም ኣሰና ኣቐሪቦም ነበሩ። ኣብቲ መባእታ ናይ ትምህርቶም፡ ዶ/ር በረኸት፡ ንኢሳያስ ኣፈወርቂ ኣመልኪቶም፡ 'እቲ ቆጽሊ ዘንበርናሉ፡ ኣዲስ ኣበባ ከይዱ፡ ...' ክብሉ ሰሚዑ። ሓቂ ንምዝራብ፡ ካልእ ብዙሕ ክሰምዕ ኣይከኣልኩን፡ እታ 'ንኢሳያስ ቆጽሊ ዘውደቐናሉ' ትብል ቃል ምስ ሰማዕኩ ግን፡ ብዘይ ምግናን፡ ከም ሕጻን እዩ ሰምቢደ። ዶ/ር በረኸት፡ ነቲ ታሪኽ ወራዙ፡ ሥርዓት-ቆጽሊ፡ ነቲ እቶም ባይቶ ዓዲ ተኣኪቦም፡ ቀጽሊ እንከቐምጡ' ሞ፡ ሕጹይ ውን፡ ብሓላፍነት ፍትሕን ብትሕትናን ጠሚቶም፡ ንመረጽቱ፡ 'ኣነስ፡ ኣይኮነን ዓዲ ዝኣክል፡ ንሰድራይ' ኣ ከናብር ዘበቐዕ ሰብ'ዩ፤ ግደፉኒድኣ፡ ካባይ ዝሕሹ ድለዩ፡ '... እንክብሉ፤ መረጽቲ ውን ብወገኖም፡ 'ኣይፋልካን! ንዓድኣ ሕራይ በለና፡ ካባኻ ዝሓይሽ የብልናን፤ እዚ ባይቶ ዓዲ፡ ኣባኻ ዱብ፡ ብኣኻ ክብ ወይ ግብ፡ ይሕሸና ይብለካ'ሎ' ... እናተበሃሃልካ፡ ዝፍጸም ታሪኽ ሽምሓው (ዲሞክራሲ) ናይ ወራዙ 'ስርዓት ቆጽሊ'፡ ብዕምቕቕት ኣይፈልጥዎን እዮም ከይንብል፡ ዘይሕሰብ ነገር እዩ። እም ንኣቶ ኢሳያስ፡ ነቲ ናይ ሃገር ሥልጣን ዝሰረቐን ዘታለለን ድኣ፡ ብኸመይ ብቲ ኸቡር 'ብሥርዓት ቆጽሊ ክገልጽዎ ድልዮም? እዚ ኣገላልጻ'ዚ ምስማዕ፡ ንዓይ ንዕሸል ወደምን ተመሃራይ ሕግን፡ ካብ ኣቦይ ዘጋጥመኒ 'ዕንቅፋት' እዩ እዩ ዝብሎ፤ ነቶም ንዲሞክራሲያዊ ሥርዓት እንዳባና ዘይፈልጡ፡ ንሰማዕቲ ኤርትራዊ ንኡስ ወለዶ ውን እንተኾነ፡ እዚ ኣገላልጻ'ዚ፡ ዓቢይ ምድንጋርን ጉጉይ መረዳእታን ከምዘሕድረሎም ኣይከሓድን። ብርግጽ፡ እቲ ሎሚ ድሕሪ 20-30 ዓመታት ዝተገለጸልና፡ እቲ ከም ጸላኢ ሓንቲ ሃገር ኮይኑ፡ ሃገር ዘጥፍኣ ኣቶ ኢሳያስ ገዲፍና፡ እስከ ነቲ ናይ ትማሊ ኢሳያስ፡ ብቲ ናይ ሸው ናይ ሰውር ታሪኽ ውን እንተረኣናዮ፡ ልዒላ ከም ዝጠከዎ፡ መሊኡ ዝተርፍ፡ ዘይሰገርን ኣሰካፍን ኣጸያፍን ናይ ዓመጽ ታሪኽ ኢና ንዕዘብ። ምናልባት ግን፡ ኣብ ጉዳይ ቕንዕና (impartiality) እንተመጸና፡ ክልተ ፍሩያት ነገራት፡ ነንሓድሕዶም ዝተኣሳሰሩ፡ ግን ከኣ ዝተፈላለዩ፡ ነገራት ምጥቃስ ይከኣል፤ ከም ናብ ኢሳያስ ዝቐረበ ጉጅለ ህግ ኮይናካ ምምዛንን፡ ከም ምሁር ናይ ሕጊ ኮይንካ ምምዛንን፡ ማዕረ ኣይመስለንን። ምሁር ኣብ ሕዝብን ሓቕን እዩ መሰረቱ። ብዛዕባ ምሁርን ትርጉሙን ሓላፍነቱን፡ ኣብ ታሕቲ ካልእ፡ ዘርዘረ ጽሑፊ ኣሎኹ።